

Валентина Слома

*завідувач кафедри цивільного права і процесу юридичного факультету
Тернопільського національного економічного університету, член методичної
ради при прокуратурі Тернопільської області,
кандидат юридичних наук, доцент*

СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАПОВІТОМ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

У ст. 1216 Цивільного кодексу України (ЦК України) зазначено, що спадкування – це перехід прав та обов’язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців). У ст. 1217 ЦК України передбачено, що спадкування здійснюється двома шляхами: за заповітом та за законом. Варто зазначити, що в усіх країнах спадкуванню за заповітом належить провідна роль, адже воно дає можливість особі розпорядитись належним їй майном на випадок своєї смерті на власний розсуд.

Питання, пов’язані зі спадкуванням досліджували такі науковці як С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, Ю.О. Заїка, О.О. Первомайський, Г.С. Фединяк, Л.С. Фединяк, Л.В. Козловська та інші.

Метою даної статті є аналіз законодавчого врегулювання спадкування за заповітом в Україні та деяких зарубіжних країнах.

Відповідно до ст. 1233 ЦК України заповіт – це особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті. Як вірно зазначає Ю.О. Заїка, заповіт – соціально значимий акт не лише для самого заповідача, який певною мірою підводить підсумок свого життя, а й для осіб, яким за його останньою волею залишиться майно. Водночас, це єдиний правочин, де волевиявлення сторони реально здійснюється лише за наявності неодмінної умови – смерті учасника цього правочину [1, 47].

За своєю юридичною природою заповіт – односторонній правочин з волевиявленням однієї особи (за винятком заповіту подружжя), внаслідок

чого після її смерті у осіб, зазначених у заповіті, виникає чи зникає право на одержання спадщини [2, 381].

Важливе значення для повного розкриття питань спадкування за заповітом має визначення кола осіб, які можуть виступати спадкодавцями та спадкоємцями.

Право на заповіт регламентується у ст. 1234 ЦК України. Цю юридичну категорію необхідно розглядати у двох аспектах:

- в об'єктивному – сукупність юридичних норм, які надають певній особі можливість розпоряджатися власним майном на випадок своєї смерті;
- суб'єктивному – встановлена законом можливість певної особи скласти заповіт.

Тому складання заповіту – це не обов'язок зазначеної вище особи, а її право. Іншими словами, вона обирає один із двох наданих їй законом варіантів поведінки: або розпоряджається власним майном на випадок своєї смерті; або не вчиняє цієї дії [3].

У ч. 1 ст. 1234 ЦК України передбачено, що право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю.

Отже, зі змісту вказаної статті вбачається, що при спадкуванні за заповітом дієздатність спадкодавця має істотне значення, оскільки ця дія є одностороннім правочином, що вчиняється особою, яка має бажання зробити розпорядження своїм майном на випадок смерті. Тому заповідач повинен бути дієздатним у повному обсязі.

У юридичній літературі виникає питання, чи може бути заповідачем особа, яка не досягла 18 років, але відповідно до ст. ст. 34, 35 ЦК України набула повної дієздатності. В.К. Дроніков зазначав, що оскільки з укладенням шлюбу особа набуває дієздатність у повному обсязі, то відповідно вона набуває і здатність до складання заповіту, незважаючи на те, що вона не досягла повноліття [4, 72-73].

На думку Й. Васьковича, для укладення заповіту 14-річним, який згідно з рішенням суду уклав шлюб і став повністю дієздатним, існуватимуть перешкоди суто практичного характеру, оскільки відповідно до п. 2 Положення про паспорт громадянина України, цей документ видається особі по досягненню нею 16-річного віку. Отже, такий неповнолітній не зможе посвідчити свою особу при виявленні бажання скласти заповіт. Тому, на думку автора, мова може йти про складання заповіту громадянином України, який досяг 16-річного віку [5, 122].

У зарубіжному законодавстві питання складання заповіту неповнолітніми вирішується по-різному. Так, згідно параграфу 2229 Цивільного уложення Німеччини заповіт може укласти особа, що досягла 16 років. При цьому неповнолітній не потребує згоди законного представника на вчинення заповіту [6].

Згідно з англійським законодавством здатність вчиняти заповіт виникає лише з досягненням повноліття (18 років). Виняток зроблено для моряків під час плавання та військовослужбовців, які можуть укласти заповіт з 14 років [5, 122].

Відповідно до Цивільного кодексу Угорщини будь-який заповіт вчиняється тільки особисто. Не допускається вчинення заповіту на підставі довіреності, тому для дійсності заповіту необхідна наявність не тільки правоздатності, а й дієздатності. Разом з тим, Кодекс передбачає можливість складання заповіту особами з обмеженою дієздатністю, якою володіють неповнолітні, які не досягли 14-річного віку і не є недієздатними, а також повнолітні, над якими встановлено піклування в судовому порядку [7, 1098].

Щодо можливості неповнолітніх осіб скласти заповіт, варто погодитись з позицією Ю.І. Заїки, який вказує, що заповідальна дієздатність співвідноситься з поняттям повної дієздатності, як спеціальне із загальним. Якщо загальна дієздатність виникає з вісімнадцяти років, а у випадках, передбачених законом, може бути надана особі і до повноліття, то заповідальну дієздатність особа може набути виключно після досягнення

повноліття. Право на заповіт не повинно бути пов'язане із штучним наданням дієздатності, а із досягненням повноліття, оскільки саме від віку залежить стан фізичного, психологічного, соціального розвитку особи. Тому через недосягнення встановленого вікового цензу особа, якій надається повна дієздатність до досягнення повноліття, має бути позбавлена права на заповіт [8, 83-85].

Стосовно спадкоємців, то ними можуть бути відповідно до ст. 1222 ЦК України фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини. Спадкоємцями за заповітом можуть бути юридичні особи та інші учасники цивільних відносин.

Заповідач має право заповідати своє майно будь-якій особі: як тій, що входить до кола спадкоємців за законом, так і сторонній особі, яка не перебуває із заповідачем у родинних відносинах. Разом з тим варто зазначити, що для набуття статусу спадкоємця недостатньо самого факту наявності заповіту на користь певної особи. Поведінка такої особи повинна бути добропорядною. У ст. 1224 ЦК України передбачено перелік обставин, за наявності яких особа може бути усунена від права на спадкування.

Важливе значення для дійсності заповіту має дотримання форми, визначеної законодавством. Відповідно до ч. 1 ст. 1247 ЦК України заповіт складається в письмовій формі, із зазначенням місця та часу його складення. У ч. 2 вказаної статті передбачено, що заповіт має бути особисто підписаний заповідачем. Разом з тим, законодавством встановлено виняток для тих осіб, які через фізичні вади не можуть самостійно підписати заповіт. У такому випадку застосовується положення ч. 4 ст. 207 ЦК України.

Обов'язковою умовою є посвідчення заповіту нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами, визначеними ст. ст. 1251-1252 ЦК України.

У законодавстві європейських держав питання форми заповіту вирішуються по-різному. Так, у Великій Британії згідно із Законом про

заповіти 1837 року він повинен бути складений у письмовій формі, підписаний заповідачем чи іншою особою за вказівкою заповідача і посвідчений не менше ніж двома свідками у його присутності. Англійський закон не вимагає, щоб заповіт був підписаний рукою самого заповідача. Дозволяється поєднання рукописного та машинного текстів [7, 1096-1097].

Цивільний кодекс Франції допускає різні форми заповіту: власноручний, публічний, таємний заповіт. У ст. 970 вказаного Кодексу встановлено умови, необхідні для визнання власноручно складеного заповіту дійсним: заповіт повинен бути повністю написаний, датований і підписаний рукою заповідача.

У випадку вчинення заповіту у формі публічного акту він повинен бути завірений двома нотаріусами або одним нотаріусом у присутності двох свідків [7, 1128].

У параграфі 2231 Цивільного уложення Німеччини передбачено, що заповіт може бути вчинений у формі нотаріального запису або заяви, зробленої спадкодавцем власноручно з дотриманням вимог параграфу 2247 Уложення [6].

Цивільне уложення Німеччини регулює також випадки складання заповіту у випадку надзвичайних обставин. Зокрема, у параграфі 2250 Уложення зазначено, що особа, яка перебуває у місцевості відрізаний від зовнішнього світу внаслідок надзвичайних обставин, внаслідок чого складання заповіту у нотаріуса стає неможливим або утрудненим, може вчинити заповіт у формі, визначеній параграфом 2249, або шляхом усної заяви в присутності трьох свідків. Аналогічні вимоги передбачені і для складання заповіту особою, якій загрожує смертельна небезпека [6].

Цивільне право Польщі поділяє заповіти на звичайні і спеціальні. Заповіт звичайний (власноручний, нотаріальний, адміністративний) може бути складений кожною «тестаментоздатною» особою в будь-який вибраний нею час і, якщо він не буде скасований спадкодавцем, визначатиме порядок спадкування незалежно від того, скільки часу минуло між часом складання заповіту і відкриттям спадщини. Спеціальний заповіт (усний, заповіт,

складений на польському морському або повітряному судні, військовий) може бути складений лише тоді, коли виконані додаткові умови, передбачені законодавством. Для прикладу усний заповіт може бути складений лише тоді, коли неможливо або дуже складно скористатись звичайною формою заповіту або існує небезпека швидкої смерті спадкодавця. Проте, спеціальні заповіти характеризуються обмеженою дією в часі. Відповідно до ст. 955 ЦК Польщі спеціальний заповіт втрачає свою силу зі спливом шести місяців з того часу як відпали обставини, які обґрунтовували недотримання звичайної форми заповіту, хіба що спадкодавець помер до спливу шестимісячного терміну [9].

Цивільний кодекс Угорщини передбачає публічні, письмові особисті та усні заповіти. Усна форма заповіту застосовується лише в особливих випадках, коли існує передбачена законом надзвичайна ситуація, наявність якої забезпечує можливість будь-якій особі, яка володіє заповідальною дієздатністю, виразити свою волю в усній формі. Такою можливістю можуть, зокрема, скористатись сліпі, неграмотні та особи, стан яких не дозволяє їм читати та ставити свій підпис. При цьому виключаються обмежено дієздатні особи, оскільки вони можуть виражати свою волю тільки у формі публічного заповіту, а також німі та глухонімі, не здатні зробити усний заповіт [7, 1099].

Варто наголосити, що Цивільний кодекс Угорщини визначає чотири формальні умови, яких дотримуються для того, щоб усне розпорядження на випадок смерті набуло юридичної сили:

- остання воля повинна бути виражена в усній формі у повному обсязі;
- цю волю необхідно викласти у присутності двох свідків;
- свідки повинні розуміти мову, на якій вчиняється волевиявлення;
- від заповідача вимагається не тільки повідомлення останньої волі, але й заява про те, що дане волевиявлення є його заповітом [7, 1100].

Доцільно передбачити аналогічну норму і у ЦК України, надавши можливість особам, які знаходяться у надзвичайних умовах і не мають

можливості звернутись до нотаріуса або інших органів, передбачених ст. ст. 1251-1252 ЦК України, розпорядитись своїм майном на випадок смерті.

Колізійні норми вітчизняного спадкового права встановлено у ст. 72 ЗУ «Про міжнародне приватне право», відповідно до якої здатність особи на складання і скасування заповіту, а також форма заповіту і акта його скасування визначаються правом держави, у якій спадкодавець мав постійне місце проживання в момент складання акта або в момент смерті. Заповіт або акт його скасування не можуть бути визнані недійсними внаслідок недодержання форми, якщо остання відповідає вимогам права місця складання заповіту або права громадянства, або права звичайного місця перебування спадкодавця у момент складання акта чи в момент смерті, а також права держави, у якій знаходиться нерухоме майно.

ЦК України передбачено свободу заповіту, тобто заповідачу надається право заповідати своє майно будь-яким особам незалежно від наявності у нього з цими особами родинних відносин. Разом з тим досить часто принцип свободи заповіту обмежується на користь сім'ї спадкодавця, що неоднаково втілюється у праві різних країн.

У ст. 1241 ЦК України визначено право певних осіб на отримання частки спадкового майна незалежно від змісту заповіту, яка називається обов'язковою часткою. Перелік осіб, які мають право на обов'язкову частку, визначений ст. 1241 ЦК України, є вичерпним.

Підставою для заклику до спадкування особи, що має право на обов'язкову частку, є низка юридичних фактів, яка включає заповіт, що має такі вади, як невиділення заповідачем необхідним спадкоємцям частки спадкового майна, умовчання про них та зменшення своїм заповідальним розпорядженням їх обов'язкової частки. В цій ситуації, здійснюючи розпорядження на випадок смерті, спадкодавець усуває порядок спадкування за законом, порушуючи одночасно вимоги закону стосовно змісту заповіту в частині забезпечення інтересів пільгової категорії осіб. Через це чинність заповіту і обмежується відповідно до вимог ст. 1241 ЦК України [10]

Згідно з Цивільним кодексом Угорщини незалежно від змісту заповіту обов'язкова частка належить дітям (в тому числі усиновленим), внукам, правнукам спадкодавця та його подружжю, а також батькам, якщо в момент відкриття спадщини вони є спадкоємцями заповідача за законом або стали б такими у відсутності заповіту. Позбавлення обов'язкової частки спадщини допускається при наявності діючого заповідального розпорядження спадкодавця, в якому прямо вказана причина позбавлення спадкової частки [7, 1103].

За правом Іспанії, право на обов'язкову долю мають діти і їх нащадки. Розмір обов'язкової долі дітей складає $\frac{2}{3}$ долі, яку вони б отримали у разі спадкування за законом. Обов'язкова доля батьків і їх висхідних складає половину долі, яку б вони отримали при спадкуванні без заповіту. Ця доля буде зменшена до $\frac{1}{3}$, якщо ця категорія спадкоємців буде конкурувати з пережившим чоловіком чи дружиною. Згідно законів Сербії, Чорногорії, Хорватії, Словенії, незалежно від змісту заповіту діти померлого отримують половину, а батьки і один з подружжя $\frac{1}{3}$ тієї долі, яку б вони отримали у разі спадкування за законом [11].

У Великій Британії Закон про спадкування 1938 року надав тому з подружжя, який пережив, неповнолітнім і непрацездатним дітям право просити суд про призначення «розумного утримання» зі спадкового майна. Згідно Закону про спадкування таке право отримали також колишній з подружжя, який не вступив у інший шлюб, всі діти померлого, в тому числі ще не народжені, утриманці та деякі інші особи [7, 1097].

Право на отримання обов'язкової частки у спадщині передбачено і німецьким цивільним законодавством. Відповідно до параграфу 2303 Цивільного уложення Німеччини якщо нащадок спадкодавця усунений від спадкування розпорядженням на випадок смерті, він може вимагати від спадкоємця обов'язкову частку. Обов'язкова частка становить половину вартості частки спадщини, належної за законом. Таке право мають також

батьки та подружжя спадкоємця, якщо вони відсторонені від спадкування розпорядженням на випадок смерті [6].

Як вбачається із зазначеного вище, врегулювання відносин спадкування за заповітом у вітчизняному та зарубіжному законодавстві дещо різняться. Певні відмінності існують, зокрема, у формах заповіту та вимогах щодо вікового цензу спадкодавця.

Тож доцільно у вітчизняному законодавстві передбачити можливість укладати усні заповіти у випадках, коли особа перебуває у надзвичайних обставинах. Ці питання потребують подальшого наукового дослідження та законодавчого врегулювання.

Література

1. Заїка Ю.О. Форми заповіту: шляхи вдосконалення // Вісник академії адвокатури України. – 2006. – Випуск 5. – С. 47-51.
2. Цивільне право України: Підручник: У 2 т. / За заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – Т. 1. – 480 с.
3. Ковальчук Я. Право на складання заповіту // www.justinian.com.ua.
4. Дронников В.К. Наследственное право Украинской ССР. – К.: Вища школа, 1974. – 160 с.
5. Васькович Й. Спадкування за заповітом: проблеми вікового цензу // Право України. – 2008. - № 4. – С. 121-123.
6. Гражданское уложение Германии: Ввод. Закон к Гражд. Уложению; Пер. с нем.; Научн. редакторы. – А.Л. Маковский [и др.]. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – 816 с.
7. Основные институты гражданского права зарубежных стран / отв. ред. В.В. Залесский. – М.: Норма, 2009. – 1184 с.
8. Заїка Ю.О., Спадкове право в Україні: Становлення і розвиток: Монографія. – 2-е вид. – К.:КНТ, 2007. – 288 с.

9. Кернична С. Форма заповіту як обов'язкова умова його дійсності в українському законодавстві та законодавстві окремих європейських країн (Франції, Німеччини, Польщі) // <http://dspace.nbuv.gov.ua>.
10. Дергачов Є. Визначення поняття та місця інституту спадкування за правом на обов'язкову частку в Цивільному кодексі України // Юридичний журнал. – 2010. - № 10. - <http://www.justinian.com.ua>
11. Супрунович А.В. Колізії спадкування у міжнародному приватному праві // <http://www.rusnauka.com>

Валентина Слома

СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАПОВІТОМ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

У статті здійснено аналіз норм вітчизняного цивільного законодавства та законодавства зарубіжних країн щодо врегулювання відносин спадкування за заповітом. Особливу увагу приділено вимогам до осіб, які можуть бути заповідачами, а також до форми заповіту.

Ключові слова: спадкування, спадкодавець, спадкоємець, заповіт, обов'язкова частка у спадщині.

Валентина Слома

НАСЛЕДОВАНИЕ ПО ЗАВЕЩАНИЮ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ И СТРАН ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЫ

В статье осуществлен анализ норм отечественного гражданского законодательства и законодательства зарубежных стран с точки зрения урегулирования отношений наследования по завещанию. Особое внимание уделено требованиям к лицам, которые могут быть завещателями, а также форме завещания.

Ключевые слова: наследование, наследователь, наследник, завещание, обязательная доля в наследстве.

Valentyna Sloma

TESTAMENT UNDER THE LAWS OF UKRAINE AND SOME FOREIGN COUNTRIES

This article analyzes the norms of national civil law and the laws of foreign countries to settle relations concerning the inheritance under a will. Special attention is paid to the requirements of the persons who may be the testators, as well as the forms of the will.

Keywords: inheritance, testator, heir, obligatory share in the inheritance, will.